

BALKÁNI MESTEREK GÖRÖGKATOLIKUS PÜSPÖKÖK SZOLGÁLATÁBAN (18. SZÁZAD)

BEVEZETÉS

A Magyar Királyság és Erdély görögkatolikusai a 18. században négy püspökséghez tartoztak (munkácsi, nagyvárad, fogarasi, és a horvát-szlavón területen a körösi). Az északkeleti vármegyék többségében szláv ajkú hívei felett már a 15. századtól kezdve a munkácsi püspökök gyakoroltak joghatóságot. 1646-ban, és a következő évtizedekben a munkácsi püspökség papjai fokozatosan fogadták el az egyházi uniót, ami csak a 18. század első évtizedeiben szilárdult meg. Egyházzogilag úgy alakult, hogy a munkácsi püspök az egri latin püspök rítusvikáriusának számított, egyházmegyéje kánoni önállóságát nem ismerték el.¹ A bihari románok egy része a 17. század végén lépett unióra a katolikus egyházzal, de a politikai körülmények miatt csak az 1730-as évektől kaptak saját esperest Nagyváradon, akit a latin püspök 1748-ban szenteltetett rítushelynökévé, ezért ebben az esetben sincs szó önálló egyházmegyről.² Az erdélyi románok ugyan csak a 17. század végén kötöttek uniót a katolikus egyházzal. Sajátos történelmi helyzetük miatt, az uralkodó 1721-ben megalapította számukra a Fogarasi Egyházmegyét.³ A munkácsi püspökséget 1771-ben,⁴ a nagyváradit csak 1777-ben tudta kánonilag önálló egyházmegyeként fölláttatni Mária Terézia királynő.⁵

Az egyházmegyék önállósodásával párhuzamosan a görögkatolikus püspökök megkezdtek székhelyeik kiépítését, hogy egyházi életük biztos alapokon fejlődhessen. A központok kialakításánál kettős szempontrendszer érvényesült: lehetőleg megfelelni a keleti szokásoknak, ami azt jelentette, hogy a püspök, mivel a szerzetesek közül került ki, arra is törekedett, hogy székhelyén a székesegyház mellett bazilita kolostor létesüljön, másrészt a tridentinai zsinat elvárásaihoz igazodva, szeminárium és iskolák alapítását tűzték ki célul.⁶

* Terdik Szilveszter PhD, Iparművészeti Múzeum, Budapest; e-mail: terdik.szilveszter76@gmail.com

1 Hodinka 1909, 252-294, 410-423, Véghseő 2008, Véghseő 2011.

2 Bunyitay 1892, Gorun 2008, Janka 1995.

3 Nilles 1885, 127-392, 431-436, I. Tóth 1998, 21-47, Păclișanu 2006, 81-154.

4 Hodinka 1909, 565-625.

5 Janka 1996.

6 Különösen a román egyházmegyék esetében jól dokumentált ez a szándék. A fogarasi helyzetről lásd: Terdik 2011, 88-89.

Az intézményfejlesztés tekintetében a fogarasi egyházmegye tudta megtenni az első nagy lépéseket. Az egyházmegye székhelyét 1736-ban Fogarásról Balázsfalvára (Blaj, RO) helyezték át, az ottani uradalom jövedelmei a püspök és az intézmények el-, illetve fenntartásához is szilárd anyagi alapokat biztosíthattak. Egy év múlva Johann Baptist Martinelli, bécsi építész meg is tervezte az új központ épületeit, a munkálatok hamarosan megindultak. A székesegyház készült el leghamarabb. Az alapvetően klasszicizáló barokk épület magán viseli a bizánci liturgiához való idomulás nyomait is, ami leginkább a térszervezésben érhető tetten.⁷

A munkácsi püspökök ebben az időben, különböző okok miatt nem lakhattak a Munkács városa mellett fekvő, csernek-hegyi Szent Miklós monostorukban, amely egyébként is egy roppant szerény épület volt, hanem vagy Nagykállóban, majd Munkácson egy városi házban éltek. 1731-ben viszont hozzákezdtek a máriapócsi kegytemplom építéséhez, amely a keleti országrész legfontosabb zarándokhelyeként nemcsak a görög, hanem a latin hívek számára is nagy jelentőséggel bírt. Az új zarándoktemplom első felszentelésére 1749-ben került sor, akkor kezdték el építeni a hozzá kapcsolódó bazilita kolostort is. A terveket egy kassai építész, Liczky Nikodémus készítette, aki a püspök elvárásainak megfelelően a bizánci hagyományokhoz is igazodni kívánt, amit az épület centrális elemei tükröznek. A templomépítést irányító Olsavszky Mihály Mánuel püspök (1742-1767) előszeretettel tartózkodott Pócson, az új templom, az egyházmegye egyetlen, reprezentatív méretű épületeként, szinte székesegyházi funkciókat töltött be, itt szentelték a nagyváradi és a fogarasi püspökök némelyikét is.⁸ A munkácsi egyházmegyében majd csak az 1770-es években oldódnak meg az intézményekkel kapcsolatos problémák, amikor a püspöki székhely végleg Ungvárra költözik.⁹

A nagyváradi püspöknek ebben az időben csak egyszerű, torony nélküli, gótizáló alaprajzú temploma állt Várad piacán, amelyet 1739 és 1744 között építettek a latin püspök támogatásával,¹⁰ ettől nem messze pedig egy polgárház funkcionált székházként. Új székesegyház és a többi intézmény csak a 19. század elejére valósul meg.¹¹

EGY BALKÁNI FARAGÓ, HÁROM IKONOSZTÁZION

A 18. század közepén a három püspök, a nagyszámú, de a legszegényebb társadalmi csoportokhoz tartozó hívek anyagi támogatására alig számíthatott a püspöki központok kiépítése folyamán. Állami segítség nélkül a szükséges építkezéseket sem megkezdeni, sem befejezni nem tudták volna. A munkák során foglalkoztatott építészek, épí-

⁷ Terdik 2011, 89-95, 2. és 5. kép

⁸ A templom építéstörténete: Terdik 2007, 365, 6-7. kép, Terdik 2008, 525-529.

⁹ Hodinka 1909, 671-681.

¹⁰ Radu 1930, 19, Bunyitay 1935, 263. A templom befejezési dátumát a 18. század végi összeírások adják meg: MOL C 99. 105. cs. Görög katolikus összeírások 1774-1784. Nagyváradi egyházmegye, f 4r.

¹¹ Biró 1932, 82-83.

tőmesterek helyiek, nyugati tanultságúak voltak, akik közvetlenül nem ismerték, nem is nagyon ismerhették a bizánci hagyományokat. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy az épületek formája alig különbözött a korabeli latin megoldásoktól. A berendezés kérdésében viszont olyan sajátos, csak a bizánci liturgikus hagyományhoz köthető igények merültek föl, amelyeket ebben az időben, alapvetően a hagyományt belülről jól ismerő mesterek, művészek tudtak megvalósítani.

A bizánci templomok berendezésének elengedhetetlen része a templom hajója és szentélye határán álló ikonosztázion. A három fontos templom (Máriapócs, Nagyvárad, Balázsfalva) ikonosztázionjának szerkezeti megoldásai, faragásuk stílusa közeli rokonságban állnak egymással (1-3. kép). A kutatás a máriapócsi ikonosztázion balkáni stíluspárhuzamaira már korábban fölfigyelt.¹² A típus jellemző megoldása, hogy az egyes sorok horizontális jellege dominál, a szerkezet a dús faragás ellenére síkszerűnek hat, az architektonikus elemek használata visszafogott, az oromzaton az egész építmény arányaihoz képest egy nagy kereszt kap helyet.

A három emlék közül eddig csak a máriapócsi templom ikonosztázionjához (1. kép) sikerült egészen pontos, új levéltári adatokat föltárni. A munkácsi püspök, Olsavszky Mihály Mánuel, és a templom ikonosztázának elkészítésére vállalkozó, görög származású fafaragó, Konsztantinosz mester között 1748. december 17-én, Máriapócson aláírt szerződés szerencsére fönmaradt.¹³ A kontraktus elején leszögezték, hogy a latinul „a szentélyt lezáró szerkezetként” körülírt ikonosztáz készítéséhez szükséges faanyagot, a munkában segítő asztalosokat és ácsokat a fent nevezett mester maga fogja beszerezni, illetve fölfordadni és fizetni. Abban is megegyeztek, hogy az építmény méreteiben is a püspökkel közösen meghatározott formát fogja követni, ha mégis valami változás történne, azt egyeztetik egymással. A mester kötelezte magát, hogy a legjobb faanyagot fogja beszerezni, nehogy később valamilyen törés keletkezzen rajta. A munkáért összesen 650 rajnai forintot kért, ezen fölül különböző természeti juttatásokat, amelyet igényei szerint fognak számára közvetíteni. A szerződésben Konsztantinoszt csak „sculptor”-ként, szobrászként írják le, aláírásában ő maga *thaliodorosz*-nak, vagyis olasz eredetű újjörög szóval képfaragónak nevezi magát.¹⁴ Görög származására utal, hogy a számadáskönyvekben „*graecus*” mesternek nevezik, de szerepel a neve a bazilita kolostor 1749. május 28-án lerakott alapkö-iratában is, amelyben „Constantinus sculptor graecus constantinopolitanus” néven tűnik föl.¹⁵

A szerződésen követhetők a kifizetések is, az utolsó nagyobb összeget 1749. augusztus 8-án vette föl, valószínűleg eddigre el is készült a művel. A közel 13 m magas, 6 m széles, dúsán faragott együttes elkészítése megközelítőleg nyolc hónapot vett igénybe. Sajnos a számadásokból nem derül ki, hogy Konstantin mester hány segédet fogadott, de feltételezhető, hogy nem egyedül dolgozott ezen a nagyszabású munkán.

¹² Puskás 2008, 172.

¹³ DAZO Fond 151. opisz 1. no 1086. f 3. Terdik 2008, 547-548. Terdik 2010, 260.

¹⁴ A szó eredetével foglalkozott Nagy Márta: Nagy 1990, 19.

¹⁵ DAZO Fond 151. opisz 1. no 1991. f 1r.

A faragó eredetére nézve csak görög aláírása, és a számadásokban fennmaradt megjegyzés utal, miszerint Konstantinápolyból származott. Feltételezhető, hogyha ilyen léptékű munkára alkalmasnak találták, már idősebb, komolyabb tapasztalattal rendelkező szobrász volt. Nem tudni, hogy Olsavszky püspök hol és hogyan ismerte meg. Valószínűleg a Török Birodalomból származó „görög” kereskedők ajánlhatták be honfitársukat, mivel ők folyamatos kapcsolatot tartottak őshazájukkal is. A görög kereskedőknek, hogy az országban maradhassanak és kereskedhessenek, már I. Lipót kora óta hivatalosan unitusnak kellett lenniük, vagyis el kellett ismerniük a munkácsi püspök joghatóságát. Az északkelet-magyarországi görögök egy része kapcsolatban állt a munkácsi püspökkel, időnként egyesültek vallották magukat,¹⁶ s nyugodtan ajánlhatták honfitársukat erre a nagyszabású munkára. Az 1750-es évek elején többször összeírták a hazai görögöket, de Konsztantin mesterre vonatkozó adat eddig nem került elő.¹⁷

A máriapócsinál monumentálisabb balázsfalvi ikonosztázion (15 m magas, 11,5 m széles) (2. kép) faragott szerkezetének pontos készítési ideje egyelőre nem ismert, de Ana Dumitran nemrégiben közölte az erdélyi Kincstartóságnak 1749 decemberében a görögkatolikus helynökhöz, Petru Pavel Aronhoz címzett levelét, amelyben arról értesítik, hogy a királynő 800 forint támogatást ítélt meg a munkához, s kéri hogy a mester terveit, szerződését továbbítsa az uralkodónak.¹⁸ Alig két év múlva, ugyancsak a Kincstartóság, 1751. szept. 13-án kelt jelentésében a „Hoch Altar” (ami a 18. századi szóhasználatnak megfelelően ikonosztáziont is jelent) szobrászati munkáit már késznek mondják, csak a festése és az aranyozása volt hátra, ami azt jelenti, hogy a csupasz állványzat már a templomban állhatott.¹⁹ A két levél dátumából arra következtethetünk, hogy ha 1750-ben el is kezdték, egy-másfél év alatt befejezték ezt az óriási munkát, ami nem is olyan lehetetlen, hogyha a pócsi ikonosztázionra is elégnék bizonyult nyolc hónap.

Mivel a balázsfalvi ikonosztázion szobrászával kötött szerződés eddig még nem került elő, a faragó neve írott forrásokból nem ismert. A román kutatás egy Aldea nevű, marosvásárhelyi mestert tekint az ikonosztázion mesterének, de úgy tűnik, hogy inkább szájhagyományon, semmint megbízható történeti forrásokon alapszik ez az attribúció.²⁰ A balázsfalvi ikonosztázion a máriapócsi kegytemplomban, és – amint látni fogjuk – a nagyváradi parokiális templomban fölállított képfalakkal mutat szoros rokonságot. A balázsfalvi ikonosztázion ugyan mind méreteiben, mind a képek számában meghaladja máriapócsi társát, de szerkezeti felépítésében, motívumkincsében és részletformáiban számos egyezést mutat vele, ezért azt feltételezem, hogy ugyanaz a szobrász dolgozott mind a két, illetve mind a három helyen.

Kérdés, hogyan került a faragó Máriapócsról Balázsfalvára? Ezekben az években a munkácsi és a fogarasi egyházmegye között eleven kapcsolat volt, Olsavszky püspök az

16 Hodinka 1912, Papp 1987, 11-20.

17 Az összeírások: MOL C 42, fasc. 2. no. 8. 15. cs.

18 Dumitran 2011. (megjelenés alatt), Dumitran 2012, 105.

19 Terdik 2011, 108.

20 Porumb 1998, 41.

1740-es évek végén többször is járt Erdélyben a királynő kérésére, hogy pontos jelentéseket készítsen az unió ottani helyzetéről (1746–47).²¹ Aron helynök, aki már 1748-ban foglalkozott a balázsfalvi székesegyház belső díszítésével, bazilita szerzetes lévén, szintén kapcsolatban állt a munkácsi kolostorral és püspökkel, 1754-ben pedig Máriapócson szentelték püspökké.

A csoport harmadik tagja az egykori nagyváradi székesegyházban álló ikonosztázon (3. kép), amelyet valamikor a 19. század elején a körösrévi (Vadu Crișului, RO) templomba szállítottak át egy szószékkel és egy püspöki trónussal együtt.²² A nagyváradi ikonosztázon faállványzatának készítése idejét sem lehet pontosan tudni, de a királyi ajtó fölött található cirill betűs, román nyelvű felirat szerint az ikonosztáz aranyozása és festése 1768-ban, Kovács Meletiusz püspök idejében fejeződött be.²³ Valószínűleg ekkor festették meg az oromzati keresztet, a hozzá tartozó két mellékalakot (ún. szomorkodók), valamint a közvetlenül az állványzatra festett képek egy részét is, míg az ikonok, az alsó alapképeken található feliratok és évszámok alapján 1763-ban készültek. Elképzelhető, hogy az állványzatot már itt is beállították az ötvenes évek elején, jóval a festészeti munkák készítése előtt. A nagyváradi együttes részleteiben jobban kötődik a balázsfalvihoz mint a máriapócsihoz. Ami a három képfal egymáshoz viszonyított kronológiáját illeti, a fentebb bemutatott, a pócsi és a balázsfalvi együttesekkel kapcsolatos levéltári adatok alapján feltételezhető, hogy ez a két ikonosztázon korábban készült a nagyváradinál.

A három képfalat a szerkezetük és a faragott motívumaik között fennálló különbségek ellenére azonos műhely/mester alkotásainak tekinthetjük. A szerkezeti eltéréseket, hogy ti. a máriapócsin és a nagyváradin az alapképek száma négy, Balázsfalván viszont hat; a nagyváradin a diakónusi kapuk közvetlenül a fal mellett kaptak helyet, a templomok építészeti adottságai határozták meg. Ugyancsak az épület nagy méreteinek köszönhető, hogy Balázsfalván a második és a harmadik sor kettővel több képből állt, mint a másik két helyen. Eltérő liturgikus fölfogásról tanúskodik viszont, hogy Máriapócson az alapképek elé konzolasztalokat is helyeztek, amelyek mellékoltárokként szolgáltak. Egyedi megoldás, hogy a nagyváradin a harmadik sort a másik két példától eltérően nem ívesen, hanem egyenesen záródó ikonok alkotják. Az építményeket záró díszes oromzat Balázsfalván a legnagyobb, szerkezete ezért el is tér a máriapócsitól, amit szintén az épület nagy mérete indokol. A nagyváradi ikonosztáz oromzata, amelyet az áthelyezés miatt lényegesen megcsonkítottak, a pócsihoz hasonlíthatott.

A faragott motívumok között megfigyelhető különbség, hogy az alapképeket egymástól elválasztó csavart, szőlőindákkal és fürtökkel ékesített, nyújtott arányú kompozit fejezetekkel koronázott oszlopokon a balázsfalvi és a nagyváradi ikonosztáz esetében sokkal több figurális elem (griff, kígyó) szerepel, mint a máriapócsin. Ez a gazdagság

21 I. Tóth 1998, 147.

22 Porumb 1984.

23 A cirill betűs román felirat latin betűs átíratát közölte. Porumb 1984, 562.

megfigyelhető az egyes szinteket elválasztó architrávokon, valamint a képek és az ajtók fölötti lunettákban is. Egyedi motívum a váradi képfalon a diakónusi kapuk fölötti íven megjelenő, meztelen felsőtestű női alakok, amelyek alsóteste akantuszba megy át (4. kép). Az antik előképekre visszanyúló, a reneszánsz ornamentikában, főképp a groteszkekben újjáéledt motívum ez, amely ebben a közegben újnak hathatott. A kisebb képsorokat tagoló oszlopok, valamint a párkányokon ismétlődő, közös tőből fakadó hármazozották, a képek alá helyezett virágfüzerek mind a három helyen egyeznek.

Fontos szerkezeti egyezés, amely a 17. századtól kezdve a balkáni ikonosztázionok sajátos szerkezeti megoldásának számít, hogy az alsó, ún. alapképsor kialakításakor a kép fölé egy faragásokkal díszített lunetta is kerül (ezeket *kemeriának* hívják újjörögül), az ikonok alá pedig szintén faragásokkal díszített téglány alakú mezőt is helyeztek (*ketabedes*). Sajnos ezek az elemek Máriapócon elpusztultak, amikor 1896-ban az alapképeket kicserélték, az eredetieknél jóval nagyobb képeket helyezve be az állványzatba, eltávolítva ezeket a faragványokat.²⁴

Az alapképsor fölött homorú, áttört faragású architráv található mind a három ikonosztázionon. Hagyományosan a 17. századtól kezdve itt jelennek meg Krisztus ősei, középen a fekvő Jessze alakjával.²⁵ A három együttes közül ez a megoldás egyedül Váradon valósult meg. Míg Pócon csak szőlőmotívumok keretezik az architráv növényi ornamentikájában elhelyezett képmezőket, addig a balázsfalvi és a váradi ikonosztázionon állatok is láthatók: többször megjelenik az agancsai között keresztet viselő, sárkánnyal viaskodó szarvas (5. kép), ami talán a Balkánon még ekkor is népszerű Physiologus hatásának tudható be.²⁶

A balkáni ikonosztázionokon a 16. század második felében jelennek meg olyan nagyméretű kálváriacsoportok, amelyeken a kereszt tövében tekergőző sárkányok vagy más vízi lények is szerepelnek. A nagyméretű keresztek megjelenését az ikonosztázionokon a dalmát közvetítéssel érkező, itáliai *croce dipinták* hatásával magyarázza a szerb kutatás, bár azt sem zárják ki, hogy önálló bizánci hagyománnyal állunk szemben. A nyugati példákkal a keresztek keretét díszítő növényi ornamentika is rokon, de sárkányokat nem találunk. Az első fennmaradt, hatalmas kereszt tövébe harapó sárkánypár a Morača kolostor 1596–1617 között készült ikonosztázán szerepel.²⁷ A motívum módosulását jelentik azok a változatok, amelyeken a tekeredő sárkányok nem a kereszt tövébe harapnak, hanem összecsavarodva, egymással ellentétes irányba tartva fejüket a kálváriacsoport két kiegészítő képét tartják. Ennek a variánsnak őstípusaként tekinthető az Athosz-hegyi Chilandar kolostor főtemplomának 1635-ből származó ikonosztáza, amely mintaadó lett.²⁸ Ennek a típusnak a variánsa a három magyarországi példa is (6. kép). Az oromzati

²⁴ Terdik 2008, 536.

²⁵ Dumitrescu 1974, fig. 47, Fig. 54.

²⁶ A balkáni népszerűségéről és késői hatásáról: Давидов 1970, 335–341.

²⁷ Čorović-Ljubinković 1965, 152. Tab. XLVI–XLVII.

²⁸ Čorović-Ljubinković 1965, Tab. LXV., 158–159. Észak-görögországi példákat ismertet: Sabbopoulou-Katsike 2007.

sárkányok egyrészt dekoratív, másrészt szimbolikus elemként értelmezhetők. A motívum megértéséhez a Szentírás és a bizánci teológiai–liturgikus tradíció sárkányokat is érintő értelmezései nyújtanak segítséget: Krisztus a keresztrefeszítésében mintegy csalétkül bocsátkozik le az alvilágba, ahol a sátánt szimbolizáló sárkányok, azt vélvén, csak egyszerű emberi halandót látnak testben, bekapván, horogra akadnak, és hatalmuk megtörik.²⁹

Történeti adatok hiányában nem tudni, hogy Konsztantinosz mester meddig maradt Magyarországon. A máriapócsi szerződése alapján úgy tűnik, hogy segédeit a helyszínen toborozhatta, így lehet, hogy a műhely szó használata is túlzás. További kutatásokat igényel annak vizsgálata, hogy 1748 előtt Konsztantinosz hol dolgozott a Balkánon, de azt is jó lenne tudni, hogy a nagy görögkatolikus megrendelések után mikor hagyta el az országot.

BALKÁNI FESTŐK

Míg a faragás igen, az ikonok már nem feltétlenül balkáni mesterek munkái. Máriapócsan 1752 és 1756 között készültek el az első ikonok, sajnos mesterük ismeretlen. Ehhez a réteghez tartozhatnak a 2009-ben előkerült próféták, amelyek stílusuk alapján inkább az ukrán, kijevi hagyományokhoz köthetők.³⁰

Balázsfalván a képek szintén csak később, 1762 és 1765 között kerültek a helyükre, az alapképeken olvasható szignó alapján az aradi ortodox festő, az állítólag Kijevet is megjárta Stefan Tenecki dolgozott rajtuk. Az oromzat és a kereszt képei viszont a balkáni hagyományt mutatják, az erdélyi, de havasalföldi tanultságú Jakov Zugráf művei 1764-ből.³¹

A nagyváradi ikonosztázion képeinek többségét biztosan balkáni születésű festők alkották. A négy alapkép készítése idejét a rajtuk található évszámok és feliratok alapján elég pontosan meg lehet határozni. Az ikonok alsó sávjában, rendszerint az arany háttérre, pirossal festett feliratok szerepelnek. A jobb alsó sarokban lévő görög felirat mind a négy alapképen föltűnik, és tartalmilag is megegyezik: Kovács Meletiusz nagyváradi püspök nevét és az 1763-as évszámot tartalmazza. A bal alsó részen elhelyezett feliratokban megnevezik az ikonon ábrázolt szentet, majd föltűntetik az adományozók neveit, végül az 1763. október 26-ai dátum szerepel. Három alapképen minden felirat görög, míg az Istenszülő-ikonon az adományozók neve cirill betűs, román (7. kép). Feliratok vannak még az ünnep- és apostolsor egyes darabjain is, rendszerint a képek alsó részein. Ezek általában románul készültek, minden bizonnyal további adományozókra utalnak. Az Angyalok gyülekezetét ábrázoló ikonon az 1763-as évszám is szerepel.³²

29 A sárkányok ikonográfiai elemzése. Terdik 2008, 538–540.

30 Terdik 2011.b 40–42.

31 A balázsfalvi ikonosztáz festőiről újabban: Dumitran 2012, 108–112.

32 Az ikonosztázionon lévő feliratok pontos közlését egy későbbi publikációban tervezem.

Az egykori nagyváradi ikonok, stílusuk alapján egyértelműen ahhoz a festői hagyományhoz tartoznak, amelyet a szerb és a magyar kutatás is moszkhopoliszi (Voskopoje) eredetűnek tekint. A 18. században virágzó kulturális élettel rendelkező balkáni város a görög nyelvű kultúra egyik központjának számított, bár lakossága túlnyomórészt macedovlach eredetű volt, akiket a Magyar Királyságban csak cincároknak neveztek. Ennek a stílusnak nálunk legismertebb képviselője Teodor Szimeonov (Gruntovics)/Teodorosz Szimo, aki az 1760-as években tűnt föl Magyarországon. 1765-től többször dolgozott Ráckeven, ahol a későgótikus templom falképeit, majd az ikonosztázion képeinek nagy részét is elkészítette.³³ Pomázon telepedett le, s 1785 előtt halt meg.

Festői stílusát a bizánci formanyelvhez való szoros ragaszkodás jellemzi, ami az alakoknak egyfajta sablonosságot kölcsönöz. Bár ezt a hatást a szín- és anyaghasználat erősen oldja, mivel az élénk sárgák, vörösek, szürkék, kékek és a bőségesen használt arany, illetve az arany alapra főlhordott színekkel megvalósított, lüszter technikára emlékeztető megoldások rendkívüli elevenséget kölcsönöznek ezeknek az ikonoknak, még akkor is, hogyha a táj- és építészeti elemek valóban csak jelzés értékűek. Természetesen a korabeli stílushatásoktól ezek a festők sem maradhattak teljesen mentesek, a nyugati ikonográfia hatása az ikonjaikon egyértelműen megfigyelhető.

Kérdés, hogy a Nagyváradon dolgozó festők műhelyének volt-e közvetlen kapcsolata a két évvel később már biztosan Magyarországon működő Teodor Szimeonovval. Levéltári adatok hiányában a kérdésre teljesen egyértelmű választ egyelőre nem tudunk adni. A Nagy Márta által összegyűjtött, és a „ráckevei műhelynek” tulajdonított ikonok valóban több ponton szoros rokonságot mutatnak a nagyváradi, hasonló tematikájú ikonokkal, de összességében megállapítható, hogy a váradi ikonosztázion képei aprólékosabban kidolgozottak, sokkal több olyan ikonográfiai részlet is szerepel rajtuk, amely a Szimeonov-műhely ikonjain nem tűnik föl. Kidolgozottságukban érezhető a magas művészi színvonalra való törekvés, ami Teodor Szimeonov munkáiról hiányzik. Feltételezhető, hogy Váradon a püspöki megrendelés sarkallta a mestereket, hogy magas színvonalon dolgozzanak. A váradi ikonok ahhoz a műhelyhagyományhoz állnak még közelebb, amelynek egy teljes sorozat ikonja a tárnokszentgyörgyi (Sângeorge, RO) szerb ortodox kolostorban maradt fenn, és az ikonokon olvasható donációs feliratok szerint 1748-ban kerültek ide. A 14 darab, alapvetően a fontos ünnepeket ábrázoló ikon, amelyek alsó sávjaiban rendszerint különböző szentek álló csoportjai is főlűnnek, stílusuk és ikonográfiájuk alapján moszkhopoliszi festő munkáinak tekinthetők, de alkotójukról nem lehet tudni semmi biztosat.³⁴ A váradi ikonok igényessége a moszkhopoliszi festők működésének még ezt a korszakát idézi.

33 Nem tudni, hogy Szimeonov mekkora műhelyt tartott fenn, mindenesetre nagy Márta egy egész műhelyt kapcsol hozzá: NAGY 1998, 19-30., 76 (különösen 65. lábjegyzet). Szimeonov magyarországi működésének egyes állomásait tisztázta, a ráckevei megrendelőkkel kötött szerződéseit közölte, és a korábbi, a kérdésre vonatkozó szakirodalmat átvértékelte: Тодич 2010, 319-342.

34 Popović 1996, 237-240, 10-23. Јовановић 1997, 109-110.

ÖSSZEGZÉS

Egy emberöltővel később, a 18. század '70-es éveitől kezdve, a görögkatolikus püspökök szinte már minden komolyabb megrendelést hazai mesterekre bíztak, főleg olyanokra, akik a Kamara szolgálatában álltak. A balkáni műhelynek tulajdonítható három monumentális ikonosztázion speciális helyzetben, speciális igények kielégítésére jött létre, hiszen a 18. század közepén ez a három templom volt az egész országban a legnagyobb bizánci templom. Hatásuk szinte mégis elenyésző a későbbi emléktanyagban, lassan minden a nyugati formarendszernek rendelődött alá.

BIBLIOGRÁFIA

Biró 1932 = BIRÓ J., *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei*. Budapest 1932.

Bunyitay 1892= BUNYITAY V., *Bihar vármegye oláhjai és a vallási unió*. Budapest 1892.

Bunyitay 1935 = BUNYITAY V., *A váradi püspökség a száműzetés és az újjáalapítás korában (1566-1780)*. Sajtó alá rendezte és kiegészítette: Málnási Ödön, Debrecen 1935.

Ćorović-Ljubinković 1965 = ĆOROVIC-LJUBINKOVIC, M., *Srednjevekovni duborez u istočnim oblastima Jugoslavije* (Les bois sculptés du Moyen Age dans les régions orientales de la Yougoslavie.) Beograd 1965.

DAZO = Derzhahsky Arkhiv Zakarpatskoi Oblasty, Berehovo (Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászi Részlege).

Dumitran 2011 = A. DUMITRAN, *Iconostasul catedralei din Blaj, între Ștefan Tenetchi și Grigore Ranite. Ars Transylvaniae* (megjelenés alatt).

Dumitran 2012 = A. DUMITRAN, *Ipittori della cattedrale greco-cattolica di Blaj. Arte Cristiana* 100 (2012) 101-114.

Dumitrescu 1974 = F. DUMITRESCU, *Sculptura în lemn brîncovenească* (Studiu și repertoriu). *Pagini de veche artă românească* III. București 1974, 7-146.

Gorun 2008 = G. GORUN, *De Camillis püspök és a Bihar vármegyei görög katolikus egyház létrejötte*. In: „Rómából Hungáriába”. *Nemzetközi konferencia Joannes Josephus De Camillis (1641-1706) munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján*. Szerk.: Véghseő T. Nyíregyháza 2008, 251-256. (Collectanea Athanasiana. Studia, vol. I/1.)

Hodinka 1909 = HODINKA A., *A munkácsi görög katolikus püspökség története*. Budapest 1909.

I. Tóth 1998 = I. TÓTH Z., *Az erdélyi román nacionalizmus első százada*. (Múltunk könyvek) Csíkszereda 1998²

Janka 1995 = JANKA GY., *Görög katolikusok a váradi rítushelynökségben Kovács Melét püspöksége idején. Posztbizánci közlemények* II. Debrecen 1995, 10-19.

Janka 1996 = JANKA GY., *A bécsi udvar lépései a nagyváradi és a körösi görög katolikus egyházmegyék felállításában (1775-1777)*. *Athanasiana* 2 (1996), 107-116.

Kárpáti 1993 = KÁRPÁTI L., *A gyöngyösi „arnótok” művészeti öröksége. Mátrai Tanulmányok*, 89-118.

MOL = Magyar Országos Levéltár, Budapest

Nagy 1990 = NAGY M., *Nikolasz Ioannu Talidorosz (Jankovicz Miklós) kb. 1750–1817 fafaragó mester egri műhelye. Zounuk (A Szolnok megyei Levéltár Évkönyve)* 5. Szolnok, 9–25.

Nagy 1998 = NAGY M., *A magyarországi görög diaszpóra egyházművészeti emlékei I*. Debrecen 1998.

Nilles 1885 = NILLES, N., *Symbolae ad illustrandam Historiae Ecclesiae Orientalis in Terris Coronae S. Stephani I-II*. Oeniponte 1885.

Păclișanu 2006 = PĂCLIȘANU, Z., *Istoria Bisericii Române Unite. Târgu-Lăpuș 2006*³
 Papp 1987 = PAPP K., Balkáni kereskedők a XVIII. századi Bihar megyében. *A Hajdú-Bihar megyei Levéltár évkönyve* 14, 11-27.

Porumb 1984 = PORUMB, M., Un valoros ansamblu de pictură și sculptura din secolul al XVIII-lea la Vadu Crișului. *Acta Musei Napocensis* XXI, 561-564.

Porumb 1984 = PORUMB, M., *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania, sec. XIII-XVIII*. București 1998.

Puskás 2008 = PUSKÁS B., *A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon. Hagyomány és megújulás*, Budapest 2008.

Popović 1996 = ПОПОВИЋ, V., *Srpski spomenici u Rumuniji*. Subotica 1996.

Radu 1930 = RADU, J., *Istoria diecezei române-unite a Orășii-Mari. Scrisă cu prilejul aniversării de 150 ani dela înființarea aceleia 1777-1927*. Oradea 1930.

Sabbopoulou-Katsike 2007 = SABBPOULOU-KATSIKE, X., Χρονολογημένα μεταβυζαντινά τέμπλα από τη Δυτική Μακεδονία (16ος-18ος αι.). *Zbornik Radova Vizantoloskog Instituta* 44 (2007), 575-586.

Terdik 2007 = TERDIK SZ., Rácz Demeter, egy XVIII. századi görög katolikus mecénás. *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* XLIX (2007), 333-380.

Terdik 2008 = TERDIK SZ., A máriapócsi kegytemplom építésére és belső díszítésére vonatkozó, eddig ismeretlen források. *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* XL (2008), 525-570.

Terdik 2010 = TERDIK SZ., „Scupltor constantinopolitanus” Un intagliatore greco a Máriapócs nel Settecento. In: *Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research. Papers of the conference held on the 100th anniversary of the death of Nikolaus Nilles*. Ed.: Véghseő T. Nyíregyháza 2010, 101-110.

Terdik 2011.a = TERDIK SZ., „...a mostani világnak ízlése és a rítusnak módja szerint” *Adatok a magyarországi görög katolikusok történetéhez*. Nyíregyháza 2011.

Terdik 2011.b = Görög katolikus püspöki központ kiépítése Balázsfalván a 18. században. In: *Stílusok, művek, mesterek. Erdély művészete 1690 – 1848 között. Tanulmányok B. Nagy Margit emlékére*. Szerk.: Orbán J. Marosvásárhely – Kolozsvár 2011, 85-116.

Véghseő 2008 = VÉGHSEŐ T., „Rómából Hungáriába”. *Nemzetközi konferencia Joannes Josephus De Camillis (1641-1706) munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján* (Collectanea Athanasiana. Studia, vol. I/1.), Nyíregyháza 2008.

Véghseő 2011 = VÉGHSEŐ T., „...mint igaz egyházi ember...” *A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése* (Collectanea Athanasiana. Studia, vol. I/4.), Nyíregyháza 2011.

Давидов 1970 = Д. Давидов, Иконе XVIII века из николајевске цркве Старом Сланкамену. *Зборник Матице српске за ликовне уметности* 6. Нови Сад 1970, 335-342.

Давидов 1976 = Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*. Београд 1976.

Јовановић 1997 = М. Јовановић, *Сликаство Темишварске Епархије*. Нови Сад 1997.

Тодић 2010 = Б. Тодић, *Радови о српској уметности и уметницима XVIII века. По архивиском и другим подацима*. Нови Сад 2010.

ARTISTS FROM THE BALKAN IN SERVICE OF THE GREEK CATHOLIC BISHOPS (18TH CENTURY)

Several important new churches had started to be constructed in the territory of Greek Catholic dioceses of the Hungarian Kingdom and Transylvania in the middle of the 18th century. Generally, the plan of the buildings were drawn by architects from Vienna or by other local ones, but several times different artists from the Balkan were commissioned to make sacred furniture, to paint frescoes or icons by the bishops. For example, the works of a woodcarver, named Constantinos Thaliodoros, who was to be said from Constantinople, whose name has been known by my research. He carved the most representative iconostasis of Baroque period (in the church at Máriapócs, Balázsfalva/Blas, Nagyvárad/Oradea), but his individual style hasn't been followed by others. More Balkanian painters as well as workshops were commissioned by the bishops too. These artists stucked to the old orthodox artistical tradition more faithfully than those orthodox colleagues from Hungary, who had learnt art in Kiev in that period. In my presentation I am focusing the monuments made by the Balkanian artists, looking for the reason, why they had been chosen (to be?) commissioned to these important works by the church leaders.

KÉPJEGYZÉK

1. kép A máriapócsi kegytemplom ikonosztázionja (2010)
2. kép A balázsfalvi székesegyház ikonosztázionja
3. kép Az egykori nagyváradai székesegyház ikonosztázionja Körösréven
4. kép Faragott ornamentika, a körösrévi ikonosztázion részlete
5. kép Szarvas és sárkány, a körösrévi ikonosztázion részlete
6. kép Sárkányok a máriapócsi ikonosztázion oromzatán
7. kép Istenszülő, alapkép a körösrévi ikonosztázionon

1

2

3

4

5

6

7